

Աշոտ ՄԻՐՉՈՅԱՆ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼ-ԼԵՆԻՆԱԿԱՆ. ՔԱՂԱՔԱՇԻՆԱԿԱՆ ԴԻՄԱԳԻԾ

Քաղաքի այն հատվածը, որը մենք կոչում ենք պատմական, հին կամ «Կումայրի արգելոց», ձևավորվել է 1834-1914թթ. ընթացքում: Հենց այդ ժամանակահատվածում կառուցվեցին ժողովրդական ճարտարապետության հարյուրավոր նմուշներ, որոնք մեր պարծանքի առիթն են դարձել: Ռուսական կայսրության մեծապետական քաղաքականության, մտավորականության լուսավորչական մտածողության, մասնագիտական՝ ճարտարապետական և ինժեներական մտքի և ժողովրդական արհեստագործական մշակույթի բացառիկ համադրման շնորհիվ ստեղծվեց մի յուրատիպ պատմական բնակավայր, որի անունն էր Ալեքսանդրապոլ:

Ալեքսանդրապոլը կամ Ալեքպոլը (այսպես էին նրան սիրով անվանում բնակիչները), որ Թուրքիայի և Պարսկաստանի սահմանի մոտ գտնվող երբեմնի փոքրիկ գյուղ էր՝ Գյումրի անունով, 1804-ից դառնում է առաջավոր հենակետ ռուսական զորքերի համար և այս կարգավիճակում մնում մոտ երկու տասնամյակ՝ 1800-1820 թվականները, մինչև որ ժամանակավոր դադարից հետո Ռուսաստանը կրկին ակտիվորեն առաջանում է դեպի արևմուտք: Գյումրի բնակչությունն սկսում է կտրուկ աճել: Սակայն բնակավայրի կառուցապատումն ընթանում էր անկանոն կամ, ավելի ճիշտ, բնական գործոնների համաձայն, որոնք էին գոյություն ունեցող ճանապարհների և գետակների ուղղությունը, տեղանքը, կառույցի ուղղվածությունը ըստ աշխարհագրական կողմերի:

Քաղաքի առաջին՝ 1837թ. կազմված հատակագիծը, որը կոչվում էր «Գյումրի քաղաքի հեռանկարային զարգացման հատակագիծ», վկայում է, որ այդ ժամանակահատվածում բնակավայրում կառուցված էին հին ամրոցն իր հենակետերով (տեսքը չի պահպանվել, ամենայն հավանականությամբ՝ ներկայիս Սարգսյան, Կամո, Խաչատրյան և Շիրակացի փողոցների միջև ընկած հատվածը), եկեղեցին (տեսքը չի պահպանվել, հավանաբար գտնվել է հետագայում կառուցված Սբ Նշան եկեղեցու տեղում), մոտ հազար տնատիրություններ, գերեզմանոց և մի քանի հարյուր բնակելի տներ: Տները տեղակայված էին ոլորապատույտ փողոցների երկայնքով անկանոն և բավականին խիտ: Հետաքրքրական է, որ գյումրեցիներն ամեն կերպ խուսափել են տները կառուցել գետերի հունների և ճահճուտների մոտ՝ թողնելով այդ հողակտորները բանջարանոցների համար:

Բացի գոյություն ունեցող օբյեկտներից՝ այնտեղ պատկերված էր նաև այն քաղաքի ուրվագիծը, որը շուտով՝ մի քանի տասնամյակների ընթացքում պիտի աճեր ու ծաղկեր՝ դառնալով հայ ժողովրդի նորագույն քաղաքաշինության գլուխգործոցներից մեկը:

Հարյուրավոր այլ գյուղերից ոչնչով չտարբերվող փոքրիկ ու անհրապույր Գյումրու պատմությունը 1837թ. հոկտեմբերի 3-ից միանգամայն այլ ուղով գնաց. ժամանեց ռուսական հզոր ինքնակալը՝ Նիկոլայ Առաջին կայսրը, և այս այցելությունը Գյումրու նոր՝ Ալեքսանդրապոլյան ժամանակաշրջանի սկիզբը հանդիսացավ:

Ենթադրվում է, որ այցելության ժամանակ Նիկոլայ Առաջինին ներկայացվել է քաղաքի առաջին հեռանկարային զարգացման հատակագիծը, քանի որ այն վիթխարի քաղաքաշինական և ֆորտիֆիկացիոն ծրագիրը, որը մոտ 70 տարվա ընթացքում անձանաչելիորեն փոխեց բնակավայրը՝ դարձնելով այն տարածաշրջանի կարևորագույն քաղաքներից մեկը, չէր կարող իրականանալ առանց կայսերական գերագույն հովանավորության:

«Ալեքսանդրապոլ» բերդը. Կառուցվեց XIX դարի համաշխարհային ֆորտիֆիկացիոն (ռազմական) արվեստի բոլոր կանոններով: Այն նախատեսված էր 15հազարանոց կայազոր տեղավորելու համար: Ուներ պարենի և հանդերձանքի, վառոդի և զինամթերքի պահեստներ, տնտեսական և ինժեներական կառույցներ, զինվորական հիվանդանոցներ, ախոռներ և զորանոցներ: Բերդը հյուսիսից հարավ տեղադրված մի շարք պաշտպանական կառույցների համալիր էր, որոնցից ամենախոշորը՝ Ամրոցը,

գրադեցնում էր մոտ 60 հեկտար հողատարածք: Նրա կենտրոնական մասում գտնվում էր Սբ Ալեքսանդրա եկեղեցին, որը կիսաքանդ վիճակում պահպանվել է մինչ այժմ: Այն խաչաձև, կենտրոնագմբեթ եկեղեցի է: Օծվել է 1842 թ.: Այստեղ գտնվել է Բոյուլովի վրձնած Հայր Աստծո սրբապատկերը, որը Նիկոլայ Առաջինի նվիրատվությունն էր եկեղեցուն: Ամրոցի անմատչելիությունը լրացնում են նրան երեք կողմից շրջապատող պաշտպանական կառույցներ՝ Հարավային և Արևմտյան աշտարակները և Հյուսիսային ֆորտը: Ամրոցի արևելյան կողմում գտնվող Չերքեզի ձորը պաշտպանում էր նրան թիկունքից:

Ալեքսանդրապոլ քաղաքը տեղակայված է Արաքսի վտակ Ախուրյան (Արփաչայ) գետից մոտ 2 կմ դեպի արևելք՝ հյուսիսից հարավ հոսող երեք գետակների միջև գտնվող բլրաքմբերի վրա: 1840թ. հետո քաղաքն ընդլայնվեց դեպի արևմուտք (ներկայիս Պլեխանով փողոց) և արևելք (ներկայիս Դուկասյան փողոց): Վերջինս՝ արևելյանը, դարձավ Ալեքսանդրապոլի կառուցապատման հիմնական ուղղությունը (ներկայիս Հաղթանակի պողոտայից մինչև Դուկասյան փողոց), քանի որ հարթ էր և ազատ կառուցապատումից: Այս տարածքը կառուցապատվեց XIX դարի վերջին տասնամյակներից սկսած մինչև XX դարասկիզբը: Հատկանշական է, որ ավելի ուշ կառուցված այս հատվածը որևէ անվանում չստացավ որպես թաղամաս (մահլա)՝ վկայելով, որ այն կառուցող բնակիչները որևէ ընդգծված դավանաբանական, էթնիկ կամ սոցիալական ընդհանրություն չեն ունեցել: Այս փաստը հանգեցնում է նաև այն կարծիքին, որ քաղաքը աճում էր եվրոպական արժեքներին համահունչ. այն բաց էր, համայնքային կառավարման սկզբունքով, տնտեսական նոր հարաբերություններին համահունչ:

Ալեքսանդրապոլի հիմնական մասը կառուցապատվում էր փոխուղղահայաց փողոցային ցանցում տեղադրված ուղղանկյունաձև թաղամասերի տեսքով, այսպես կոչված, կամոնավոր կամ հիպոդամային հատակագծային սկզբունքով:

XIX դարի երկրորդ կեսից սկսվեց առևտրա-հասարակական կենտրոնի ձևավորումը: Այն գտնվում էր կենտրոնական հրապարակի և կից կվարտալների տեղում՝ Գյումրի գետակի հունի երկայնքով, կառուցապատումից ազատ մնացած հատվածում, ինչպես որ նախանշված էր 1837 թ. գլխավոր հատակագծում: Մա հնարավոր դարձավ գետակի միջին հունը ստորգետնյա անցուղի ուղղորդելու շնորհիվ: Այստեղ կառուցվեցին եկեղեցիներ, առևտրական շարքեր, հյուրանոցներ, իջևանատներ, պանդոկներ, արհեստանոցներ և շուկաներ: Կենտրոնից դեպի արևմուտք գտնվող կոնսերվացված քաղաքային գերեզմանոցի տեղում կազմավորվեց քաղաքային զբոսայգին:

Քաղաքի հյուսիսային սահմանին (ներկայիս Գուլյանասկեղենի ֆաբրիկայի տեղում) գտնվում էր «Չիթոցոնց զաբոռ» ջրհավաք գլխամասային կառույցը (каптаж), որտեղ կուտակվում էր արտադրական օբյեկտներին մատակարարող ջուրը: Քաղաքի հետ կնքված պայմանագրի համաձայն՝ Չիթոցյանը տարածքն օգտագործելու դիմաց պարտավորվում էր այն ծառապատել, խնամել և ծառայեցնել ալեքսանդրապոլիների հանգստի համար:

Կանաչապատ և բարեկարգ տարածք էր նաև «Պատվո բլուր» զինվորական գերեզմանոցը, որը մինչև 1853 թ. ուղղափառ քրիստոնեական գերեզման էր, իսկ 1853 թվականից հետո դարձավ Կովկասում մղված ճակատամարտերում զոհվածների պանթեոն: Տարվա մեջ երեք անգամ Ալեքսանդրապոլի կայազորն այստեղ անցկացնում էր հոգեհանգստյան հանդիսություններ: Պանթեոնի մոտ կառուցված Սբ Միքայելի եկեղեցի-ժամատունը տեղացիները թիթեղյա արծաթափայլ կտուրի պատճառով անվանում են Պլպլան ժամ (օծվել է 1886թ.):

XIX դարավերջին Ալեքսանդրապոլ այցելողները ճամփորդական գրառումներում քաղաքը նկարագրում են իբրև նոր և բարեկարգ: Անկասկած, սրան նպաստել են քաղաքաշինական բնույթի բազմաթիվ կամոնակարգող փաստաթղթեր՝ ընդունված ինչպես ցարական կառավարության, այնպես էլ քաղաքային իշխանությունների մակարդակով:

Ալեքսանդրապոլը Կովկասի այն բնակավայրերից է, որտեղ քարիզներ են կառուցվել: Քարիզների՝ մինչ օրս պահպանված մի հատվածն անցնում է Ջիվանու փողոցով՝ հավելով Գարեջրի գործարանի հիմնապատերին: Քարաչեն այս ջրանցքը սնել է Ծաղիկյաններին պատկանող Գարեջրի գործարանը և կից տները:

Քաղաքում կառուցվել են աղբյուրներ, մարդաշատ վայրերում տեղադրված են եղել հասարակական զուգարաններ: Փողոցները բարեկարգվել և լուսավորվել են նախ՝ նավթային, հետո՝ էլեկտրական լամպերով: Այս ժամանակաշրջանում կառուցված կամուրջներից քաղաքում պահպանվել է միայն մեկը: Այն կառուցված է Չերքեզի ձորում՝ ամրոց քաղաքի հետ կապող ճանապարհի վրա:

Արտադրական օբյեկտները (գարեջրի, կրի, աղյուսի, օճառի, տոմետի, կաշվի մշակման) տեղադրված են եղել քաղաքի հյուսիսային և հարավային հատվածներում, մի փոքր առանձնացված բնակելի թաղամասերից: Քաղաքի ջրերի մաքրությունը պահպանելու համար դրանցից առավել վնասակարները (օճառի, կաշվեզործության) կառուցվել են գետակների ստորին հատվածում՝ քաղաքից դուրս: Ավելի ուշ՝ XX դարասկզբին, քաղաքի արևմտյան հատվածում կառուցվեցին Ծաղիկյանների Գարեջրի և Մետաղամշակման (Մեխզործարան) գործարանները:

Ալեքսանդրապոլի ժամանակաշրջանը հայկական ժողովրդական տան զարգացման մի ամբողջ հաջորդականություն է: Այն սկսվում է դարերի խորքից մեզ հասած գլխատնով և հասնում մինչև իր ժամանակի համաշխարհային ճարտարապետության ոգով կերտված առանձնատները:

Մինչև 1830-ական թվականները գլխատունը հանդիսացել է Գյումրու հիմնական տան տիպը: Քարաշեն, երբեմն կիսազետոնափոր, փայտյա գերաններով ծածկված ժողովրդական այս տները քաղկացած են եղել մեկ կամ երկու հարակից սենյակներից, որտեղ բնակիչների հետ կողք կողքի գտնվում էին նաև ընտանի կենդանիները:

1830-ականներից հետո Կարսից, Կարինից, Բասենից և Արևմտյան Հայաստանի այլ վայրերից այստեղ գաղթած բազմաթիվ քաղաքաբնակ ընտանիքներ իրենց հետ բերում են բնակարանի նոր՝ քաղաքատիպ բնակելի տան գաղափարը: Գոյություն ունեցող գյուղատիպ բնակելի տները ձևափոխվում են, լրակառուցվում նոր նշանակության սենյակներով: Առաջին հերթին դա վերաբերում է բնակելի սենյակի (չայի օդա) և ննջարանների առաջացմանը: Փոփոխվում է նաև տնտեսական հատվածը: Կրճատվում կամ հեռացվում են գյուղական ապրելակերպին բնորոշ կենցաղային սենյակներ՝ անասնագոմը, մարագը, դրանց փոխարեն կառուցվում են բնակելի սենյակներ կամ ընդլայնվում է բակը, որը նույնպես ստանում է նոր տիպի՝ քաղաքային տարածությանը բնորոշ հատկանիշներ: Փոփոխության են ենթարկվում ոչ միայն տների ներքին կառուցվածքը, այլև արտաքին տեսքը, հարդարանքը, համաչափությունները: 1860-80-ական թթ. կառուցված բնակելի տները այնքան են տարբերվում նախորդ (և հաջորդող) ժամանակներում կառուցվածներից, որ արժանիորեն կարող են դասվել ճարտարապետական նոր ոճի նմուշների շարժում:

1872 թ. սեպտեմբերին Կովկասի փոխարքան հաստատում է Ալեքսանդրապոլի նոր հատակագիծը, որի համաձայն, պահպանելով գոյություն ունեցող փողոցների ցանցը, նախատեսվում է ընդլայնել քաղաքի թաղամասերը: Կառուցվում են «Ֆրանսիա» հյուրանոցը, Չիթոցյանների, Խալաթյանների, Ղասաբովների, Ախսախայանների և այլոց առանձնատները: Քաղաքն իր ճարտարապետական շինություններով այնքան զրավիչ էր, որ Կովկասյան հնագիտական ընկերությունը նրա տեսարաններով փոստային բացիկներ է թողարկում: Կառուցապատվում են նոր փողոցներ՝ Ալեքսանդրովսկայա (այժմյան՝ Աբովյան), Բոլշայա Սլոբոդսկայա (այժմյան Ջիվանու), Բեյրութսկայա (այժմյան Գորկու), Պուշկինսկայա (այժմյան՝ Գայի), Միխայլովսկայա (այժմյան՝ Շահումյան) և այլն:

Հաջորդ ժամանակահատվածը՝ 1880-1910 թվականները, Ալեքսանդրապոլի «ուկեղարն» է: Կայսրությունում տիրում էր լուսավորչության ոգին: Ռուսաստանը ապրում էր քաղաքական և տնտեսական վերելք: Սկսվել էր տեխնիկական վերափոխումների մրցավազքը: Եվրոպական արժեքները և մտածելակերպը ներխուժում էին Կովկաս, կյանքի բոլոր ոլորտներում՝ ավանդականի կողքին առաջանում էր նորը, ժամանակակիցը: Պահպանված փաստաթղթերը վկայում են, որ ալեքսանդրապոլցի արտադրողները հոսքագծեր և սարքավորումներ էին պատվիրում նույնիսկ Գերմանիայում, նրանց արտադրանքը ցուցադրվում էր Մոսկվայի, Փարիզի և այլ միջազգային արդյունաբերական տոնավաճառներում:

Ինչ վերաբերում է ճարտարապետական ոճին, այն միանշանակ ընթացավ Եվրոպայում և Ռուսաստանում իշխող արդի միտումներին համահունչ: XIX դարը հատկանշական էր կլասիցիզմի նահանջով, դրա փոխարեն էկլեկտիզմի ի հայտ գալով և, արդեն դարավերջին՝ մոդեռնի ծնունդով: Այս բոլոր ոճական փոխակերպումները, որոնք տեղի էին ունենում Եվրոպայում ու Ռուսաստանում, իրենց արտահայտությունն են գտել Ալեքսանդրապոլի ճարտարապետական համերանգության մեջ: Եվրոպական ճաշակի այդպիսի անմիջական և ակնհայտ ներխուժումն այստեղ հնարավոր դարձավ քաղաքի՝ արտաքին աշխարհի հետ անմիջադեպ կապվածության շնորհիվ: Բազմաթիվ և բազմալեզու տպագրական հրատարակությունները, հեռագրային և հեռախոսային կապը և, որ ամենակարևորն է, Թիֆլիս-Ալեքսանդրապոլ-Կարս և Ալեքսանդրապոլ-Ջուլֆա-Թավրիզ երկաթուղագծերը մեծապես նպաստում էին քաղաքային անկրկնելի պատկերի ձևավորմանը:

Պահպանվել է քաղաքի շինարարությունը կանոնակարգող և վերահսկող համակարգին վերաբերող փաստաթղթերից մեկը՝ Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլուխ Գ. Տեր-Պետրոսյանցի «Շինութեանց վերաբերյալ պարտավորական որոշումներ»-ը, որտեղ մանրամասնորեն մշակված են տների կառուցման և փողոցների բարեկարգման կանոնները: Այս ամենի հետ մեկտեղ համաքաղաքայինների շնորհիվ Ալեքսպոլում ձևավորվում է կառուցողական բարձր մշակույթ, որը հնարավորություն էր տալիս իրականացնելու ցանկացած բարձրաճաշակ մտահղացում:

XX դարի նախաշեմին քաղաքի զարգացման համար անհրաժեշտ եղավ նոր հատակագիծ, որը կազմվեց 1905 թ.: Այս փաստաթուղթը կոչվում էր «Երևանյան նահանգի Ալեքսանդրապոլ քաղաքի ներկայիս, ինչպես նաև կարգավորման ու ընդլայնման հատակագիծ»: Եթե 1837 թ. հատակագծի վրա նոր «շախմատաձև» փողոցային ցանցը նշված է թեթև եզրագծերով՝ որպես ապագայում ենթադրվող, ապա այստեղ մենք տեսնում ենք արդեն մեծմասամբ իրականացված կանոնավոր փողոցային ցանց և ուղղանկյուն բնակելի թաղամասեր՝ կվարտալներ: Այս գծագրի վրա պատկերված էր 30 հազարից ավելի բնակչություն ունեցող արհեստավորական և առևտրական կենտրոն, վարպետների քաղաք Ալեքսանդրապոլը՝ իր նոր փողոցներով (Արտիլերիյսկայա, Չավոյսկայա, Վոկզալնայա, Տարգովայա, Թիֆլիսկայա), կանաչապատման նոր գոտիներով:

Քաղաքի գեղեցկությունն անհնար է պատկերացնել առանց եկեղեցիների, որոնք կարծես քաղաքի հյուսվածքը զարդարող գոհարներ լինեն: Ալեքսանդրապոլյան ժամանակահատվածում կառուցվել են ռուսական գործառնասային 5 եկեղեցիներ, 1 ժամատուն - եկեղեցի, 4 հայ առաքելական և հայ կաթոլիկ և 1 հունական եկեղեցիներ: Սրանց մի մասը անվերադարձ կորսված է, մի քանիսի գոյությունը՝ լրջորեն վտանգված: Հայ կաթոլիկ եկեղեցին (կառուցված 1843-1855 թթ.) և Սուրբ Գրիգորը (Գեղոցն ժամ) մասամբ խոնարհված են: 1988 թվականի երկրաշարժից խոնարհվեց նաև Ամենափրկիչ եկեղեցին: Անվերադարձ կորսված է հունական եկեղեցին, որը քանդվել է դեռևս վաղ խորհրդային տարիներին:

Մբ Նշան եկեղեցի (նախապես՝ Մբ Աստվածածին). Կառուցվել է 1859-1864 թթ. իշխան Դահրաման Երկայնաբազուկ Արդոթյանցի և քաղաքացիների հանգանակած գումարներով: 1988 թ. երկրաշարժից եկեղեցու գմբեթը և զանգակատունը խոնարհվեցին: Եկեղեցին վերականգնվել և կահավորվել է Գյումրու ներկայիս քաղաքապետ Վ. Դուկասյանի անձնական միջոցներով: Այժմ գործում է:

Մբ Ամենափրկիչ եկեղեցի. Ալեքսանդրապոլի խոշորագույն եկեղեցին է, կառուցվեց քաղաքացիների հանգանակություններով 1858-1873 թթ.: Շինարարությունը ղեկավարել է Թադևոս Անտիկյանը: Ակնհայտ է, որ Ամենափրկիչը, ինչպես և շատ ուրիշ կառույցներ, կրում է Անի քաղաքի միջնադարյան կոթողների քաղաքաշինական ազդեցությունը: Սակայն այն Անիի Մայր տաճարի կրկնությունը չէ, ինչպես ընդունված է կարծել: Այն օժտված է իր ժամանակին բնորոշ ուրույն և անկրկնելի ճարտարապետական և շինարարական հատկանիշներով: Եկեղեցին ունի այս տիպի կառույցներում հազվագյուտ հանդիպող նկուղային հարկ: Սև և կարմիր տուֆի համադրությամբ շարված պատերը մշակված են բազմաթիվ հարթաքանդակներով, որոնք պատկերում են հատվածներ Աստվածաշնչի դրվագներից: Չանգակատան կարմիր և սև քարերով հա-

վաքված հարթ առաստաղը այլքայուցի վարպետների կողմից կիրառված հետաքրքիր ճարտարապետական լուծումների օրինակ է: Եկեղեցում կիրառելուց առաջ այս տիպի կոնստրուկցիայով Թադևոս Անտիկյանը ծածկել էր իր տան նկուղային սենյակներից մեկը (տունը չի պահպանվել, բայց հնաբնակները հիշում են այն որպես «նավթի պաղ-վալի տունը»): Եկեղեցու ներքին պատերը և առաստաղը սվաղված էին հատուկ շաղախով, որտեղ կրից բացի օգտագործվում էր ուղտի բուրդ: Այժմ եկեղեցին վերականգնվում է:

Մը Աստվածածին եկեղեցին (ժողովուրդը անվանում է «Յոթվերք»): Կառուցվել է ավելի ուշ, հավանաբար 1880-90 թվականներին: Ալեքսպոլի եկեղեցիների մեջ ամենաերիտասարդ այս կառույցը իր ամբողջ նկարագրով առանձնանում է նախորդներից: Հայ ավանդական եկեղեցիներից այն տարբերվում է իր լայն, զանգվածեղ և ձգված ճակտոնով (ֆրոնտոն), որը ձգվում է երկայնական ճակատների ծայրից ծայր, շենքի ծավալից առաջացող չորսանկյուն խորանների ծավալներով, լոտոսաձև սյունագլուխ ունեցող գույզացված սյուներով, գույզ «կեղծ» գմբեթներով: Վերջիններս տեղադրված են արևելյան կողմում և կարծես հավասարակշռում են հակառակ՝ արևմտյան կողմում գտնվող զանգակատան գմբեթը՝ ստեղծելով ճարտարապետական ձևերի մի հրաշալի ներդաշնակություն: Բացառիկ է արտաքին շարվածքի քարերի մշակումը. հատուկ մուրճով (սանրտարաղ) վարպետները մշակել են դրանց մակերեսները այնպես, որ առաջանան եղևնաձև ակոսիկներ: Շնորհիվ այսպիսի մշակման շարքի քարերը անդրադարձնում են արևի լույսը տարբեր ուղղություններով՝ ստեղծելով լույսի և ստվերի անկրկնելի խաղ: Այսպիսով, եկեղեցու ճարտարապետական լուծումները բխում են դարաշրջանին բնորոշ դասական և էկլեկտիկ, ինչպես նաև հայկական եկեղեցաշինության ոճակագրությունից, իսկ շինարարական արվեստը՝ տեղական, ազգային ավանդույթներից: Եկեղեցում է գտնվում քաղաքի հնագույն «Յոթ վիրաց» սրբապատկերը:

Եկեղեցու վեղարը (գմբեթի տանիքը) փայտից է եղել: 1988 թվականին՝ երկրաշարժից առաջ, այն փոխարինվեց քարե կոնստրուկցիայով: 1988թ. երկրաշարժը զանգակատան և երկու փոքրիկ գմբեթների ավերման պատճառ հանդիսացավ: Երկրաշարժից վնասված այս հատվածները վերականգնվեցին: Քանդված գմբեթները տեղադրվեցին եկեղեցու բակում որպես հուշակոթող:

Բացի Ալեքսանդրապոլի բերդում գտնվող Մը Ալեքսանդրայի եկեղեցուց և Ժամատնից՝ Ալեքսանդրապոլում կառուցվել են 7-րդ և 8-րդ Կովկասյան հրաձգային գնդերի, 18-րդ դրագունական Սևերսկի գնդի, 153-րդ և 154-րդ Բաքվի հետևազորային գնդերի եկեղեցիները: Սրանցից բավականին լավ է պահպանվել միայն 153-րդ Բաքվի հետևազորային գնդի եկեղեցին՝ «Կազաչի պոստ» ռազմական թաղամասում:

Ալեքսանդրապոլում գործում էին բազմաթիվ կրթօջախներ՝ տարրական, մեծահասակների և ծխական դպրոցներ, մասնագիտական ուսումնարաններ, պրոգիմնագիա: Ծարտարապետական տեսանկյունից առանձնահատուկ են Օլգինյան պրոգիմնագիայի և Ալեքսանդրապոլի առևտրական ուսումնարանի շենքերը:

Մը Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցուն կից գործել է Խրիմյան դպրոցը: Այն կառուցվել է քաղաքացիների նվիրատվություններով:

Եվանգուլովայի դպրոցը տեղակայված է եղել ներկայիս «Արաքս» հյուրանոցի հյուսիսային մասնաշենքի տեղում:

Ներկայիս իրավաբանական խորհրդատվության շենքում տեղակայված է եղել ռուսական չորսդասյա դպրոցը, որտեղ սովորել են նաև Ավետիք Իսահակյանն ու Մերգեյ Մերկուրովը: Այստեղ կրթական ծրագիրը հիմնված էր ամերիկյան Դեյթոն Փլեն ուսուցման համակարգի վրա: Այս պատճառով քաղաքի բնակիչները շենքն անվանել են Դալտոն պլանի շենք:

Մյուս կրթօջախներից հարկ է նշել Մը Նշան եկեղեցուն կից գործող Սահակյանուշյան օրիորդաց դպրոցը (Աբովյան 121), Մը Աստվածածին եկեղեցուն կից գործող Արդուբյան օրիորդաց դպրոցը (Կեցխովելի 16), Արաքսյանի մասնավոր դպրոցը (Ռուսթավելի 24):

Հասարակական կառույցներ. Ժողովրդական տուն (народный дом). Այս կառույցը, բազմաթիվ վերակառուցումներ կրելով, «ծառայեց» իբրև քաղաքային թատրոն, հետո՝ շինարարների պալատ, «Շիրակ» հեռուստաստուդիա և այլն: Շենքի նախնական տես-

քի մասին տեղեկություններ չեն պահպանվել: Դատելով փաստաթղթերից՝ այստեղ կազմակերպվել են գավառի և քաղաքի վերաբերող հասարակական միջոցառումներ, քատերական բեմադրություններ, ինչպես հայ թատրոնի հիսնամյակին նվիրված համադիտությունը՝ 1900թ. կամ 1912թ. Ա. Տիգրանյանի «Անուշ» օպերայի առաջնախաղը:

Հասարակական մյուս կառույցներից կարելի է նշել Քաղաքային ակումբի (Արովյան 135), բանկի և զանապետարանի (казна), Սպայական ակումբի շենքերը՝ կառուցված 1912թ. (Աճեմյան 4), փոստի գրասենյակը (Շչոբսի 2), քաղաքային բանտը: Քաղաքային ակումբի (Արովյան 135) առաջին հարկում գտնվող դեղատունը՝ բացված դեռևս Ալեքսանդրի ժամանակներից, գործում է առայսօր:

Յուրահատուկ են եղել քաղաքում կառուցված բաղնիքները՝ Վեֆիլովների, Կոստանովների (Գևորգյան), Տեր-Մարտիրոսովների, «ցենտրալի» (կենտրոնական), Զիթոցոնց, ուռումների (հունական) և այլ: Պահպանվել են Կոստանովների (Գորկու 28, վերակառուցված է որպես ռեստորան-հարսանյաց սրահ) և Տեր-Մարտիրոսովների (Արովյան 133) բաղնիքների շենքերը:

Ալեքսանդրապոլը աղբյուրների քաղաք է եղել: Նրա «քառասուն ախարներից» մեծ մասի միայն անվանումներն են մնացել՝ Մոսոյի, Քյափանակցոնց, Մակարենց, Չաքեյենց, Քյալ Նիկոլի, Կարմիր: Մինչև օրս պահպանված միակ աղբյուրը Խալաթովների սեփական տան բակում է, ներկայումս՝ անօգտագործելի:

Արդյունաբերական օբյեկտներից կանգուն են Ծաղիկյանների Գարեջրի գործարանը, որը 2006 թ. վերականգնումից հետո շարունակում է աշխատել որպես գարեջրի գործարան, և մեխանիկական գործարանի (մեխգործարան) որոշ հատվածներ:

Առաջին համաշխարհային պատերազմը, Առաջին հանրապետության կայացման հյուծիչ ճիգերը և Հայաստանի խորհրդայնացումը լիովին փոխեցին Ալեքսանդրի կյանքը: Քաղաքի համար սկսվեց մի նոր, նախորդից բոլորովին տարբերվող ժամանակաշրջան: Փոխվեցին քաղաքի կերպարը, դիմագիծը և կրկին՝ անունը:

Լենինական. 1914-1921թթ. ընթացքում քաղաքական ելևէջների և բնական աղետների պատճառով Ալեքսանդրապոլի սոցիալական և տնտեսական կյանքը կտրուկ անկում ապրեց: Թուրքական ներխուժումները, հազարավոր զաղթականների առկայությունը, բազմաթիվ ռազմական ընդհարումները և վերջապես բոլշևիկյան Ռուսաստանի առաջին տարիների վարած քաղաքականությունը քաղաքը հասցրին ծայրահեղ վիճակի: Խորհրդայնացման գործընթացը լուրջ փորձություն եղավ քաղաքի բնակելի և արտադրական շենքերի համար:

Առաջին հարվածը քաղաքի կառույցներին հասցվեց անշարժ սեփականության բռնի վերաբաշխմամբ: Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից ընդամենը մեկ ամիս հետո Լենինի նախաձեռնությամբ ընդունվեց «Աղքատների կարիքների թեթևացման համար հարուստների բնակարանների բռնագրավման մասին» օրենքը, չէրյալ համարվեց անշարժ գույքի նկատմամբ մասնավոր սեփականությունը: Շատ շուտով քաղաքում պետականացվեցին Ծատուրյանների օճառի, Ծաղիկյանների գարեջրի գործարանները և շատ ուրիշ արտադրական շենքեր: Տներում տեղավորում էին ռազմական և պետական գրասենյակներ: Գորկու 30 բնակելի շենքի նկուղներում (ներկայումս՝ «Գյումրի» ռեստորան) տեղավորվեց Էնկավեդեի (Ներքին գործերի ժողկոմ) ստորաբաժանումը. մասին ու սարսափի խորհրդանիշի վերածված այս կառույցի մասին դառն ու ծանր հիշողություններն առայսօր կենդանի են քաղաքում: Մեծ հարված հասցվեց ոչ միայն շենքերի ֆիզիկական վիճակին, այլև մարդկանց քաղաքացիական մտածելակերպին: Ահաբեկված հնարավոր հետապնդումներից՝ մարդիկ ոչնչացնում էին անցյալի հետ կապված փաստաթղթերը՝ լուսանկարներ, իրավական թղթեր, նամակներ և այլն:

Քաղաքական և տնտեսական քիչ թե շատ կայուն իրավիճակ հաստատվեց միայն 1924 թվականից հետո, երբ սկսեցին աշխատել խորհրդային տնտեսավարման մեխանիզմները: 1922թ. Լենինականում հիմնադրվեց տեքստիլ արդյունաբերությունը: Քաղաքի հյուսիսային՝ կառուցապատումից ազատ տարածքում կառուցվեցին առաջին տեքստիլ արտադրամասերը:

1926թ. հոկտեմբերի 22-ին քաղաքը ցնցեց հերթական երկրաշարժը, որը բավականին մեծ ավերածությունների պատճառ դարձավ: Այն հաստատեց նոր, հակասեյսմիկ շինարարական մեթոդների կիրառման անհրաժեշտությունը: Երկրաշարժից հետո

հանրապետությունում հայտարարվեց հակասեյսմիկ կառույցների իրականացման համար նախագծերի, կոնստրուկցիաների և հաշվարկների մրցույթ: Շինարարական կոնստրուկցիաների կատարելագործման, բետոնի և երկաթբետոնի կիրառման շնորհիվ հնարավոր դարձավ կառուցել երկու հարկը գերազանցող տներ: Այնուամենայնիվ շենքերի որոշ կոնստրուկցիաների, այդ թվում միջհարկային ծածկերի համար դեռևս երկար ժամանակ (մինչև 50-ական թվականները) կիրառվեց փայտը: Այդ տարիներին Հայաստանի գիտնականներն սկսեցին մշակել տուֆի կիրառման հնարավորությունները՝ պատերի շարքի, հատակների սալերի և նույնիսկ միջնորմների համար:

Ուշադրության կենտրոնում հայտնվեց նաև նոր քաղաքաշինական դոկտրինան՝ քաղաքի զարգացման ժամանակակից և իրատեսական առաջարկություններով: 1932-1936թթ. ճարտարապետ Մ.Մազմանյանը կազմեց Լենինականի գլխավոր հատակագիծը: Մինչ այդ քաղաքի կառուցապատումը իրականացվում էր Ա. Թամանյանի էսքիզային նախագծերով (ցավոք, չեն պահպանվել), որոնք 1927-28 թթ. լրամշակվել էին ճարտարապետ Գ. Չիսլիևի կողմից:

Հատակագծի գլխավոր գաղափարը խոշորացված բնակելի քաղամասերի ստեղծումն էր: Նախագծի համաձայն վերջնական փուլում ենթադրվում էր կառուցել մինչև 200 000 բնակչությանը քաղաք: Այն կազմելու պահին քաղաքի կենտրոնը հիմնականում արդեն ձևավորված էր: Պետբանկի շենքը, «Հոկտեմբեր» կինոթատրոնը, Տեքստիլ կոմբինատի առաջին փուլը, մի քանի սեյսմակայուն բնակելի շենքեր արդեն կառուցված էին, ընթացքի մեջ էր քաղխորհրդի շենքի կառուցումը: Այս նախագծով կառուցապատվեց կենտրոնական հրապարակի մի հատվածը, Կիրովի և Արագածի փողոցները: Քաղաքը զարգանում էր դեպի հյուսիս՝ ստանալով սեպածև ձգված տեսք: Արդյունաբերությունը տեղավորվում էր քաղաքի կենտրոնական հատվածում:

1940-ական թվականներին կազմվեց նոր գլխավոր հատակագիծ (Գ. Դավթյան, Պ.Մանուկյան, Ս. Կարապետյան և Գ.Մուրզա, խորհրդատու՝ պրոֆեսոր Լ. Իլյին): Այս նախագծով քաղաքի գլխավոր կենտրոնի դիրքը պահպանվում էր: Հիմնական խնդիր էր դրվում՝ կապել կենտրոնը արդյունաբերական հատվածի և երկաթուղային հանգույցի հետ, քաղաքի միջին հատվածում կատարել որոշ վերակառուցումներ և այլն: Այս նախագծի համաձայն՝ կառուցվեցին Հաղթանակի պողոտան, Խաղաղության օղակը, կայարանամերձ հրապարակը, Թբիլիսյան խճուղին (Խրիմյան Հայրիկի փողոց), Ինտերնացիոնալի փողոցը (Տիգրան Մեծի պողոտա), Լենինի (Անկախության) հրապարակը, Կալինինի (Գ. Նժդեհի) պողոտան: Նախագծով հատակեցվեցին քաղաքի կանաչ գոտիները՝ քաղաքային այգին, Չերքեզի ձորն ամբողջությամբ և Գյումրի գետակի հունը:

Լենինականի զարգացման առաջին քայլերից էր մի շարք արդյունաբերական օբյեկտների կառուցումը: Լենինականում կառուցված Մանվածքային ֆաբրիկան (1924թ., ճարտարապետ՝ Գ. Սարգսյան) այդ տարիներին հանրապետությունում իրականացված նշանավոր կառույցներից մեկն էր ոչ միայն թեթև արդյունաբերության զարգացման հեռանկարի, այլև կառուցողական-շինարարական նորույթի կիրառման առումով: Արդյունաբերական շենքերից այն առաջինն է, որտեղ մոնոլիտ երկաթբետոնից իրականացվեցին անհեծան ծածկեր:

30-ական թվականների սկզբին սկսվեց Հայաստանի խոշորագույն արտադրական կառույցներից մեկի՝ Տեքստիլ կոմբինատի կառուցումը: Այստեղ նույնպես կիրառվեց նորարական՝ շեղային տիպի ծածկի կոնստրուկցիա, որտեղ ծածկի սալերի թեք սղոցածև տեղադրման շնորհիվ արտադրամասի ամբողջ տարածքը ապահովվում էր արևային լուսավորությունով:

1926թ. երկրաշարժից հետո սուր էր դրված նոր պահանջներին համապատասխանող բնակելի տների կիրառման հարցը: Նպատակ էր դրված մշակել ոչ միայն սեյսմակայուն, այլև ճարտարապետական նոր հորինվածք ունեցող շենքեր քաղաքներում կառուցելու համար: Եթե 20-ական թվականների սկզբներին կառուցվում էին 1-2 բնակարանոց միահարկ բնակելի տներ, ապա նույն տասնամյակի վերջին նախագծվեցին նոր, բազմաբնակարան, երկու և ավելի հարկ ունեցող քաղաքային տիպի բնակելի տներ: Այս կարգի առաջին տները Լենինականում կառուցվեցին 1926թ. (ճարտարապետ՝ Չիսլիև): Հետաքրքիրն այն է, որ բաց աստիճանավանդակներով, սլաքածև պա-

տուհաններով երկհարկանի այս տները մեծ հաջողությամբ ներգրավվեցին Ալեքսանդրապոլի պատմական միջավայր (Գայի 2-4):

Բնակարանաշինությունը Լենինականում բոլորովին նոր մակարդակի հասավ տեքստիլագործների համար կառուցված բնակելի տների շնորհիվ (ճարտարապետ՝ Գ.Սարգսյան): Խոշոր, ուղղանկյուն կվարտալների պարագծով կառուցված եռահարկ բնակելիները, հանդիսանալով նոր՝ բազմաբնակարանոց տան տիպ, զարմանալի ներդաշնակությամբ կապվեցին քաղաքի ավանդական ճարտարապետական ոճի հետ:

30-ական թվականների բնակարանաշինության իրական գլուխգործոցը դարձավ ներկայիս Ռիժկովի 6 հասցեում գտնվող բնակելի տունը (ճարտարապետ՝ Հայաստանի Առաջին հանրապետության վարչապետ Հ. Տեր-Հովհաննիսյան-Քաջազունի): Կառույցը զարմացնում է ճարտարապետական լուծումների արտակարգ բարձր որակով, այն գեղեցիկ է թե՛ իր ամբողջության, թե՛ առանձին մանրամասների մեջ: Հասարակական կառույցներ

Հասարակական կառույցներից կարևորագույնները՝ «Հոկտեմբեր» կինոթատրոնը, «Կումայրի» հյուրանոցը և Պետրանկի շենքը իրականացվել են ճարտարապետ Գ. Սարգսյանի նախագծերով: Գարտարապետական հետաքրքիր հորինվածք ունեցող այս շենքերը համալրեցին կենտրոնական հրապարակի ճարտարապետական անսամբլը: Իր ծավալային լուծումներով առանձնացավ նաև քաղխորհրդի շենքը (ճարտարապետ Գ.Քոչար): Արժանի են հիշատակման նաև կենտրոնական այգում գտնվող, նախկին դրամատիկ թատրոնի վերակառուցումը, տեքստիլագործների պալատը, ինՖեկցիոն հիվանդանոցի ներկայումս կիսավեր շենքը և 30-ականների վերջին կառուցված երկաթուղայինների ակումբը:

Մեծ հայրենական ընդհատեց Խորհրդային Հայաստանում լայնածավալ շինարարական աշխատանքները, և քաղաքաշինական ակտիվ գործընթացը վերականգնվեց միայն 50-ական թվականներին: Այս տարիներին որպես քաղաքաշինության զարգացման հիմնական հեռանկարային ուղղություն ընտրվել էր շինարարության ինդուստրացումը, իսկ քաղաքաշինական գիտության կողմից առաջ էր քաշվել նոր, այսպես կոչված, «ազատ» կառուցապատման տեսակետը: Լենինականի կառուցապատումն ընթացավ համաձայն մանրամասն հատակագծման նախագծերի, որոնց համար հիմք եղավ քաղաքի 1940թ. գլխավոր հատակագիծը: 1947թ. վերակառուցվեց Կալինինի պողոտան (Գարեգին Նժդեհ), որը կապում է կենտրոնը Տեքստիլ կոմբինատի թաղամասի հետ: Կառուցապատվեց և բարեկարգվեց Խաղաղության օղակը: Կարգավորվեց օղակի ներսում գտնվող կիսաշրջանաձև այգին: Կառուցապատվեց Լենինի պողոտան (Տիգրան Մեծ), որը կապում է երկաթուղային կայարանը Լենինի (Անկախության) հրապարակի հետ: Լայնացվեց Գորկու փողոցը: Այս շրջանի առավել նշանակալից քաղաքաշինական ծրագիրը Ստալինի (Հաղթանակի) պողոտայի իրականացումն էր: Մրա միջին հատվածով անցնող գետակի հոսքն ուղղվեց ստորգետնյա ջրատարի մեջ: Պողոտայի կենտրոնական գոտում կառուցվեց 30մ լայնությամբ ծառուղի՝ պարսպապատված թուջից ճաղաշարով: Ծառուղու հյուսիսային կողմում տեղադրվեցին քարե վեհաշունչ սյուներ, որոնք հեմարան էին թուջից ձուլած ջահերի համար:

Լենինի (Անկախության) հրապարակի միջին հատվածում 1954 թ. տեղադրվեց Լենինի արձանը (քանդակագործ՝ Մ.Մերկուրով, ճարտարապետ՝ Մ.Գրիգորյան): Բարեկարգման և կանաչապատման աշխատանքներ կատարվեցին Ս. Շահումյանի անվան զբոսայգում՝ նրա պարագծով կառուցվեց թուջե ձուլած դարպասներով և ներկառուցված աղբյուրներով քարից պարիսպը: Ծառատնկումներ իրականացվեցին Տեքստիլ կոմբինատի անտառակում: Սակավածառ քաղաքի պայմաններում այս միջոցառումների կարևորությունն անհնար է գերազնահատել: Այս շրջանում Լենինի (Տիգրան Մեծ) պողոտայի վրա կառուցվեցին Տրիկոտաժի ֆաբրիկայի և Տեքստիլ կոմբինատի հանրակացարանները, քաղխորհրդի գործկոմի կոմունալ բաժնի և Տեքստիլ կոմբինատի նոր բնակելի շենքերը:

50-ական թվականների վերջերին շինարարությունը հիմնականում իրականացվում էր ամբողջական բնակելի շրջանների (մասիվների) համալիր կառուցապատման եղանակով: Մա նշանակում էր, որ բացի բնակելիներից թաղամասերում կառուցվում էին նաև առևտրի և կենցաղսպասարկման, կրթական, մշակույթի և այլ նշանակու-

թյան շենքեր: Լենինականի հետագա զարգացումը կարգավորելու համար 1959թ. կազմվեց նոր գլխավոր հատակագիծը, որը գործեց մինչև 1988թ.: Այս փաստաթուղթը ապահովում էր քաղաքի հետագա աճը դեպի հյուսիս և հարավ ընկած նոր տարածքների հաշվին: Այն նախատեսում է բնակելի, հասարակական և արդյունաբերական նշանակության կառուցապատում, հանգստի և կանաչ նոր գոտիների ստեղծում: Ծնունդ առան Անտառային, Նորավան, Կազաչի պոստի բնակելի քաղամասերը, հյուսիսարևմտյան, հարավային արդյունաբերական համալիրները, Կոմերիտմիության այգին և այլն:

60-ական թվականների վերջին սկզբից Երևանում, շուտով նաև Լենինականում սկսվեց բարձրահարկ՝ 9-14-հարկանի շենքերի կառուցումը: Սրանք իրականացվում էին տարբեր կոնստրուկտիվ լուծումներով՝ հավաքովի երկաթբետոնե կմախքով և կախովի պատերով, տարածական հավաքովի և մոնոլիտ կմախքով, հարկերի բարձրացման մեթոդով, խոշորապանել:

1970-ական թվականներին, երբ մասսայական շինարարությունը հասել էր իր զագաթնակետին, բացահայտ դարձան քաղաքաշինական գործընթացի մի շարք լուրջ թերություններ: Սրանցից էին՝ կառուցապատման միջավայրի ցածր գեղագիտական մակարդակը, շենքերի նույնատիպությունը, ինժեներական ապահովման և բարեկարգման անբավարարությունը և այլ խնդիրներ: Նորակառույցներն իրականացվում էին ընդամենը մի քանի տիպի շենքերով՝ ստեղծելով բոլորովին անդեմ, միջակացված, տվյալ բնակավայրի հետ ոչնչով չկապվող միջավայր: Սա առավել վտանգավոր էր պատմական քաղաքների ուրույն դիմագիծը կորցնելու առումով: Տիպային շենքերը մխրճվում էին պատմական դարավոր ժամանակահատվածում ստեղծված կառուցապատման մեջ: Շատ դեպքերում սրանց կառուցումը զուգորդված էր դրանց տեղափոխելու համար պատմական արժեքավոր շինությունների իրացման հետ: Առանց բավարար հիմնավորման՝ այս տարիներին քանդվեցին XIX-XX դդ. ժողովրդական տների, պաշտամունքային, արտադրական և կենցաղային կառույցների լավագույն նմուշներ:

Մասսայական շինարարության պայմաններում Լենինականում հաջողվեց ստեղծել մի քանի նշանակալից քաղաքաշինական հանգույցներ. Արագած փողոցի համալիր կառուցապատումը (ճարտարապետ՝ Գ. Մուշեղյան), որ իրացվեց մի կողմից՝ սղոցած և բազմանկյուն բնակելի, իսկ մյուս կողմից՝ ազատ կանգնած ուղղանկյուն բլոկ-տներով:

Հաջողված էր նաև զույգ կոռպերատիվ բնակելի տների տեղադրումը Մայաթ-Նովա փողոցի սկզբնամասում (ճարտարապետ՝ Գ. Մուշեղյան): Սրանք առանձնահատուկ էին իրենց հաջողված դիրքով և բնակարանների հորինվածքով (շենքերը չեն պահպանվել): Հաջողված կարելի է համարել Կիրովի (Ռիժկովի) փողոցի 1979 թ. իրականացված վերակառուցումը (ճարտարապետ՝ Ս. Քալաշյան):

1960-ական թվականներից հետո Լենինականում կառուցվեցին մի շարք հասարակական շենքեր: Սրանցից էր դրամատիկական թատրոնի շենքը (ճարտարապետներ՝ Ս.Սաֆարյան, Ռ. Բաղդասարյան): Այս տարիներին Լենինականում կառուցված հուշակոթողներ են «Հայաստան» հուշահամալիրը (քանդակագործներ՝ Ա.Սարգսյան, Ե.Վարդանյան, ճարտարապետ՝ Ռ.Եղոյան), Անի հազարամյակին նվիրված հուշակոթողը (ճարտարապետներ՝ Ռ.Եղոյան, Հ.Ջիվանյան): Տրանսպորտային կարևոր և ճարտարապետական հետաքրքիր լուծումներ ունեցող շենքերից հարկ է նշել նոր երկաթուղային կայարանը (ճարտարապետ՝ Ռ.Եղոյան) և օդանավակայանը (Գ.Մուշեղյան, Ռ. Հասրաթյան, Լ. Խրիստաֆորյան):

1980-ականների մախօրեին Խորհրդային իշխանության մշակութային քաղաքականության մեջ ձևավորվեցին ազգային մշակույթի, այդ թվում պատմաճարտարապետական ժառանգության հետ կապված նոր, առաջավոր միտումներ: 1980 թ. Հայաստանի կառավարության որոշումով ստեղծվեց «Կուռայրի» պետական արգելոց-թանգարանը: Հաստատվեցին արգելոցի սահմանները, պահպանման ենթակա կառույցների ցանկը և կառավարման համակարգը:

Իր շուրջը միավորելով կառավարման, գիտական, արվեստի, նախագծային և շինարարական ոլորտների մտավորականությանը՝ այս կառույցը կարողացավ իրականացնել քաղաքի մեծաքանակ հուշարձանների պահպանումը, աղապտացիան (հարմարումը) և վերականգնումը: Արգելոցի կարևորագույն խնդիրներից էր նաև կրթական

և դաստիարակչական առաքելությունը, որի արդյունքում քաղաքի բնակչությունն իր արժեքային համակարգում ընդունեց և պահպանեց պատմական, մշակված և հարդարված միջավայրում բնակվելու դեպքում հատուկ սահմանափակումների ենթարկվելու անհրաժեշտությունը:

Քաղաքաշինական, վերականգնողական, բնակլիմայական, բարեկարգման, տեխնիկական վերագինման և շատ ու շատ այլ խնդիրներ անավարտ մնացին 1988 թվականի դեկտեմբերի 7-ի երկրաշարժի պատճառով:

1987թ. «Հայպետնախագիծ» ինստիտուտը (ճարտարապետներ՝ Ա.Միրզոյան-յան, Ս.Քալաշյան) սկսել էր մշակել Լենինական քաղաքի նոր գլխավոր հատակագիծը: Ըստ նախագծի՝ նոր կառուցապատումը պետք է ընթանար քաղաքից որոշակի հեռավորության վրա գտնվող նոր քաղաք-արբանյակներում: Վերջիններս մայրուղիների ցանցով կապված պիտի լինեին միմյանց և քաղաքի կենտրոնի հետ: Ընտրվեց առաջին արբանյակային քաղաքի՝ «Նարեկ» քաղամասի դիրքը: Այս նախագիծը, ցավոք, ընդհատվեց Սախտակի երկրաշարժի հետևանքով և այլևս չիրականացավ:

Գյումրին՝ որպես ամբողջական բնակավայր, 88-ի Աղետից հետո հայտնվեց քաղաքաշինական լրջագույն խնդիրների առջև:

АЛЕКСАНДРОПОЛЬ-ЛЕНИНАКАН: ГРАДОСТРОИТЕЛЬНЫЙ ОБЛИК

___ *Резюме* ___

___ *А. Мирзоян* ___

В статье описываются градостроительные и архитектурные особенности города Гюмри, возникшие в течение двух важнейших исторических периодов городского становления: Александрополь и Ленинанкан.

Рассматривается влияние европейской/русской системы ценностей на становление Александрополя и особенности Ленинанкана как советского индустриального города.